

Glasblåsarna vid Ytterstfors bruk

Om du klickar här kan du lyssna på artikeln.

<https://nattidskriftenvasterbotten.se/wp-content/uploads/2020/12/Glasblåsarna.mp3>

Glasblåsare, ett väl vaktat yrke

Exakt när man började tillverka glas i Sverige är inte känt men åtminstone sedan senmedeltiden har skickliga hantverkarna i landet förvandlat sand, soda och kalk till glas. De första glasblåsarna i Sverige var troligtvis munkar som lärt sig tillverkningen i Europa. De första inhemska glasbruken drevs också helt av utländsk arbetskraft, glasblåsare hörde långt in på 1800-talet till de yrkeskategorier där det var nödvändigt att i stor utsträckning importera yrkesskickliga specialarbetare från kontinenten.

Att importera glasblåsare var dock inte oproblematiskt då glasblåsarnas yrkeshemligheter var väl vaktade, särskilt vad gällde glasmassans sammansättning. 1556 kom två glasblåsare till Sverige från Venedig på begäran av Gustav Vasa. För en venetianare var det belagt med stränga straff att lämna sin hemstad för att bedriva yrket på annan ort. Gustav Vasas söner fortsatte dock att locka både italienska och tyska glasblåsare till Sverige och 1585 inrättades glasmästarskrået och bestod då av sex mästare (fyra glasmästare och två glasmålare). Få svenskar fick vid den tiden privilegiet att bli lärling i skrået där lärotiden var sex år.

En av Västerbottens första glasblåsare var Christian Fillion från Böhmen som i mitten av 1700-talet kom till Ströms bruk (sedermera Strömbäcks bruk) som hyttmästare. 1751 gjorde han en värvningsresa till kontinenten och kom därifrån tillbaka med åtta böhmare – fyra gesäller och fyra lärlingar. Resan hade varit dramatisk då Fillion och några av de kontrakterade glasblåsarna fängslades i Böhmen då myndigheterna genom stränga dekret förbjöd fackarbetare att lämna landet. Från Böhmen finns också en dramatisk berättelse om de glasblåsande bröderna Schütz (eller Schjytt) som i början av 1700-talet ska ha smugglats ut ur landet i varsin tunna på grund av utreseförbudet och så småningom hamnat på Kungsholms glasbruk i Stockholm.

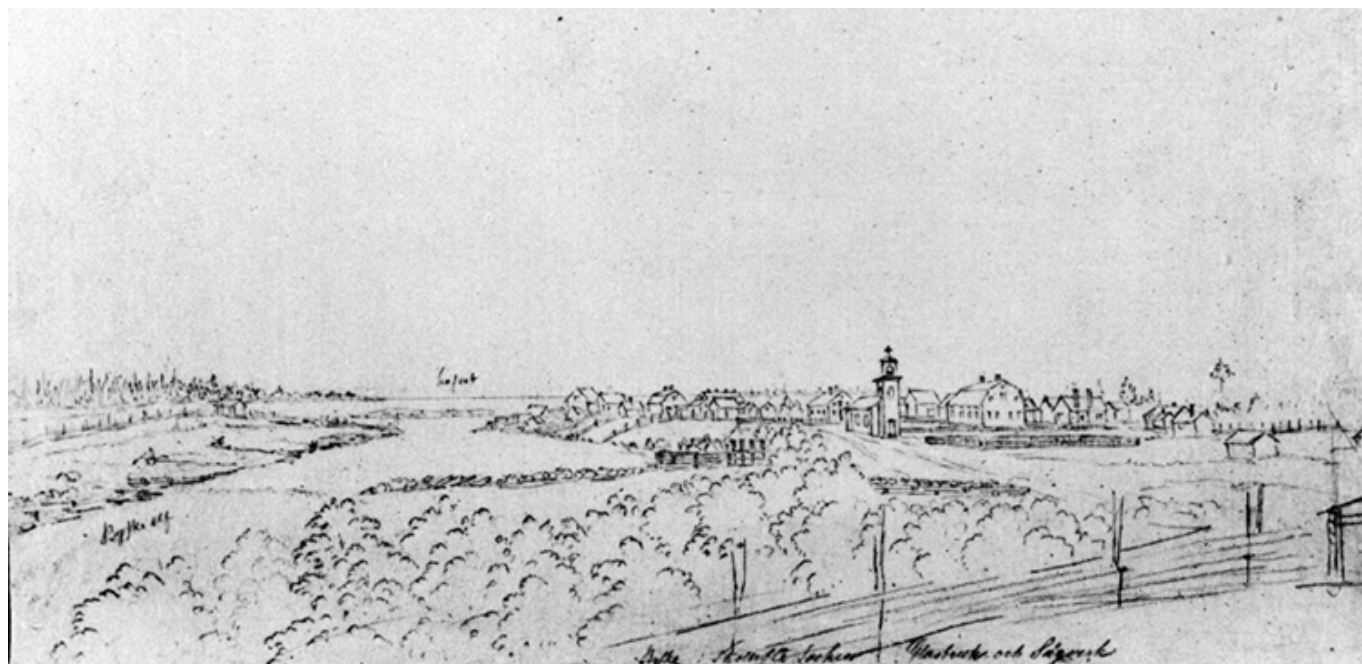

Illustration av Yttersfors bruk av CJF Plagemann från omkring 1800-talets mitt. Foto ur Skellefteå museums samlingar.

Yttersfors bruk

Glas var en lyxvara och inom glaskonsten fanns pengar att tjäna. Pokaler, vinglas, apoteksglas, flaskor, burkar och fönsterglas var efterfrågade varor. Stränga restriktioner omgav de första glasbruken i landet. På 1740-talet satte dock den svenska glasindustrin fart då riket fått fred och man under frihetstiden började satsa på den inhemska industrin. 1748 fanns åtta glasbruk i Sverige, hundra år senare hade dessa fördubblats. Att nya glasbruk fick tillstånd att öppna ledde också till att hantverkskunnandet förfinades.

Under 1800-talet accelererade utvecklingen och över nittio nya glasbruk anlades under denna tid. Ett av dessa var Ytterstfors bruk i Byske by. 1796 hade privilegier utfärdats för en vattensåg vid den yttersta forsen i Byskeälven, därav namnet Ytterstfors och 1837 anlades ett glasbruk intill sågverket. Efter sex år slogs de två bolagen ihop och bildade Ytterstfors bruk. När bruket anlades fanns sedan tidigare två andra glasbruk i det dåvarande Västerbottens län, Strömbäck, söder om Umeå, grundat 1748 samt Långviken, norr om Piteå, i drift från 1798.

Ytterstfors bruk blev ett nytt inslag i bygden och hit flyttade nu glasblåsare med familjer, rekryterade från andra håll i landet, bla från Strömbäck utanför Umeå och från Sandö nere i Ångermanland. Specialarbetare till bruken inhämtades vid den här tiden främst från Hessen

och Böhmen vilket vid tiden var centrum för glaskonsten, men även från England. Av de åtta Böhmare som anlant till Strömbäcks bruk på 1750-talet blev några kvar i länet vilket namn som Gleisner, Ditzler och Schliker i kyrkoböckerna talar om. Utöver dessa dyker fler och fler inhemska namn på glasblåsarna också upp under 1800-talet.

Glasblåsare Lundqvist med hustrun Albertina och ledarhunden Kion. Foto ur Skellefteå museums samlingar.

Från bruk till bruk

Glasblåsarna var som grupp över lag mycket rörliga och flyttade från bruk till bruk, inte sällan över landsgränserna. Flyttning förekom ofta mellan landets nordligare glasbruk – Långviken i Norrbotten, Ytterstfors och Strömbäck i Västerbotten, Sandö i Ångermanland och Skönvik i Dalarna samt bruken i norra Finland. Detta medförde att glas från de olika bruken ofta hade likartad karaktär vad gäller mönster, form och tillverkningsteknik. Att locka till sig kontrakterade arbetare från andra bruk inom landet var uttryckligen förbjudet men förekom ändå, trots att det kunde leda till rättsliga efterverkningar.

Rörligheten inom yrket var som störst omkring 1820 samt på 1840-talet. Nya invandrare kom också hela tiden från kontinenten. De invandrade familjerna höll samman och giften mellan dem förekom ofta. Yrket gick i arv från far till son. Dessa invandrade glasblåsare kom att få stor betydelse för glastillverkningen men också för upplärandet av en inhemsk arbetarstam.

Vid Yttersfors hade de flesta glasblåsare inhemska namn men en av de utländska släkter som förekom där var Gleisner (även skrivet Kleisner), en glasblåsarläkt från Böhmen som förekom på bruk runtom i hela landet. Glasblåsaren Anders Kleisner föddes 1802 i Göteborg och blev senare verksam som glasblåsare vid Strömbäcks bruk. 1846 kom han från Umeå till Ytterstfors bruk och tre år senare återvände han till Umeå. Hans son Anders Fredrik Gleisner föddes 1838 i

Umeå och blev även han glasblåsare.

Ett annat exempel där yrket gått i arv inom familjen är släkten Strömer. Anfadern Olof Strömer föddes i Nora där han blev glasblåsare på Sandö bruk. Sonen Olof Strömer blev också glasblåsare. Han var först verksam i Finland, 1838 kom han till Strömbäck, 1843 flyttade han vidare till Ytterstfors och 1853 tillbaka till Strömbäck. Sonsöner Olof och Johan Jacob Strömer blev även de båda glasblåsare. Olof var verksam vid Ytterstfors 1853, i Finland 1854 och vid Sandö bruk 1855. Johan Jacob var verksam vid Ytterstfors 1846, vid Strömbäck 1853, i Finland 1854, vid Sandö 1856 och åter i Finland 1862. Olof och Johan Jacob hade även en syster, Elisabeth Wilhelmina som gifte sig med glasblåsaren Ephraim Wallström, bördig från Ytterstfors, verksam vid Hemango bruk i Finland från 1850.

Släkten Pahlberg förekom även den på många av landets glasbruk. Glasblåsaren Johan Henrik Pahlberg kom inflyttande från Umeå till Ytterstfors 1840 och 1848 flyttade han vidare till Finland. Hyttmästare Göran Hendrik Pahlberg var född i Skön och kom 1846 till Yttersfors via Frostkåge där hans hustru var född. Glasfabrikant Carl Axel Micael Pahlberg kom även han via Frostkåge samma år och är antagligen en bror till Göran Hendrik. Carl Axel ligger begravd på Ytterstfors brukskyrkogård. Sonen Carl August Pahlberg föddes i Yttersfors och blev även han glasblåsare. 1861 flyttade han till ett bruk i Finland men kom året därpå tillbaka till Ytterstfors. 1874 flyttade han till Strömbäck där han stannade i tre år. Glasblåsaren Frans Johan Pahlberg var född i Nora och son till glasblåsaren Johan Pahlberg. Han flyttade 1873 från Ytterstfors till Umeå.

En fjärde glasblåsarfamilj i Ytterstfors är familjen Öström. Fadern Johan Georg Öström kom från Sandö glasbruk till Piteå 1832 och flyttade 1853 vidare till Ytterstfors där han ligger begravd på brukskyrkogården. Sonen Carl Johan Öström föddes i Piteå och blev så småningom glasblåsare även han.

Som mest hade Ytterstfors bruk 57 anställda år 1860. Glassliparen stod överst i brukets hierarki, därefter kom glasblåsarna medan de övriga arbetarna stod längst ner på den sociala skalan. Från och med 1800-talets mitt användes även titeln glasfabrikör vilket var en glasblåsare med högre social status.

Många glasblåsare drabbades med tiden av blindhet då ljuset från den heta lågan kunde skada ögat om man inte bar skyddsglasögon. Ett sådant exempel är glasblåsaren Gustav Danielsson Lundqvist. Han var född i Yttersfors och arbetade som glasblåsare vid bruket där. Omkring 50 års ålder blev han blind varpå han flyttade till Båtvik.

Arbetarna vid bruken kom ofta från bygdens fattiga familjer och skötte bland annat smältningen av glasmassan varvid giftiga gaser frigjordes med svåra yrkessjukdomar som följde. Barnarbete för barn under nio år var sedan 1833 förbjudet men förekom ändå, 1853 fanns till exempel 47 barn under femton år anställda vid Strömbäcks bruk.

Exempel på produkter från Ytterstfors bruk. Foto Skellefteå museum.

Produktionen i Yttersfors

Produktionen vid Yttersfors bruk bestod bland annat av bläckhorn, flaskor, lampglas, räfflade dricksglas, brännvinsglas, sockerskålar, gräddkannor, rullgardinsringar, blomkrukor med fat, engelska och franska buteljer, skålar och karaffer men framförallt av fönsterglas i stora mängder. En glasblåsare kunde tillverka över 25 000 föremål på ett år. Omsättningen vid Ytterstfors bruk var under 1841 större än vid konkurrenten Strömbäcks bruk.

De råvaror som användes vid tillverkningen var sand, soda och aska. Inför starten av anläggningen slöts avtal om leverans av ved från ett hundratal bönder i bland annat Östanbäck, Ostvik, Drängsmark, Byske, Stensjön och Tåme liksom aska från gran, björk och asp från 42 familjer i bland annat Gagsmark, Stensjön, Avan och Ersmark. De flesta levererade aska från ett

eller två träslag.

Sand importerades från Holland och Tyskland medan soda importerades från England. Glasmassan var gröngul beroende på att sanden ofta var förorenad med metaller, speciellt järn. För att glaset skulle bli ofärgat, "vitt", måste man tillsätta avfärgningsmedel, en både dyr och komplicerad process. Till detta krävdes också en särskild yrkeskategori, nämligen glasblåsare som kunde tillverka sk kristall.

Den engelska och irländska glaskonsten med skärslipad dekor var vid tiden högsta mode och glasservisen borgerskapets statussymbol. Samtidigt introducerades en rad innovationer på området, såsom tekniken att blåsa glas i fast form, glasmassa färgad med metalloxyd, målade dekorer och på 1830-talet kom det maskintillverkade pressglaset till Sverige.

Driften pågick under årets kallare månader och under juli-september stod arbetet stilla för värmens skull. De flesta glasblåsarna var dock fiskare vid sidan om och eftersom strömmingsleken inföll under den period då bruket stod stilla kunde de ägna sig åt fisket sommartid. Många byggde sig sjöbodar och kokhus, bla ute på Krongrundet. När fångsten inte var alltför stor kunde männen själva rensa och salta in fisken men blev det större fångster hissades en vit flagga som tecken på att man behövde hjälp. Då skyndade gubbar, gummor och ungdomar till för att hjälpa till.

Ytterstfors brukskyrkogård. Foto Skellefteå museum.

Nedläggningen av Ytterstfors

Att starta Ytterstfors glasbruk var förenat med risk och redan efter sex år ville några av delägarna att bruket skulle läggas ner men så skedde inte. Från mitten av 1800-talet fick man ökad konkurrens från Belgien och Tyskland där råvarorna var billigare. En förändring av efterfrågan på fönsterglas skedde också då det blivit modernt med vitt fönsterglas medan Ytterstfors tillverkade grönt sådant. Lönsamheten minskade kraftigt och på 1860-talet tog glasblåsarna själva över driften för att slippa bli arbetslösa. Under 1870-talet hyrdes anläggningen av Sandö bruk i Ångermanland men lönsamheten blev inte bättre och 1878 lades Ytterstfors bruk till slut ner. Samma år blåstes det sista glaset på bruket.

Vinjettbild: Ytterstfors bruks stämpel, ur Skellefteå museums samlingar.

Källor:

Fataburen nr 3/1910 och årsbok 1954

Västerbotten nr 3/1971

Strömbäcks glasbruk – från stormiga försök till framgångsrik epok/Kjell Söderberg

Sturska glasblåsare – tidiga utposter/Barbro Lindqvist

Smålands glasbruk/popularhistoria.se 121227

Kyrkböcker samt Wikipedia

Författare: Birgitte Grönlund & Pernilla Lindström